

Patriotten tegen orangisten, burgers tegen soldaten

Achtergronden van de grote plundering van november 1787

Maarten Prak
Universiteit Utrecht

Op 8 november 1787 brak in 's-Hertogenbosch een muiterij uit van het in de stad gelegerde garnizoen. Enkele dagen lang was Den Bosch het toneel van wilde plunderingen, waaraan overigens ook Bosschenaren zelf deelnamen. Toen de orde eindelijk was hersteld, bleken vele honderden huizen beschadigd te zijn; sommige waren 'geheel uytgeplundert'. Deze muiterij was de apotheose van een jaar van politieke spanningen in de stad. In 1785 waren Patriotse burgers, leden van de vier schutterijen, begonnen extra oefeningen te houden. Deze zogeheten exercities waren in naam neutraal, maar hadden feitelijk een sterk politiek karakter. In december 1786 was de Vaderlandse Sociëteit opgericht, waarvan het ledenbestand voor een belangrijk deel samenviel met dat van de 'exercerende leden'. In het voorjaar van 1787 manifesteerden deze Patriotse genootschappen zich steeds uitdrukkelijker in het openbare leven en dit leidde tot verschillende aanvaringen met het garnizoen.

Feest

Op 8 maart zou stadhouder Willem V de leeftijd van 39 jaar bereiken. Deze dag was in Den Bosch gewoontegetrouw aanlei-

ding voor enig ceremonieel en vreugdeuitingen. Het laatste bestond vooral uit vuurwerk, het eerste uit een presentatie van een der schutterscorpsen bij het stadhuis.¹ Op 24 februari werden de Kolveniers door de regering aangewezen om dit jaar de wacht bij het stadhuis te betrekken.² Op 6 maart arriveerde echter een besluit van de Raad van State, waarin de regering van Den Bosch de opdracht kreeg 'geen wachten door de burgers te doen betrekken' zonder voorafgaande toestemming van de gouverneur of commandant.³ Dit besluit hield verband met de zeer gespannen toestand in het land. De stadsregering kwam direct in spoedvergadering bijeen. Raadpleging van de commandant van het garnizoen, Douglas, leerde al spoedig dat deze de vereiste toestemming niet zou verlenen. Later verklaarde hij hiertoe opdracht te hebben gekregen van de gouverneur, Van der Dussen, die hem ook te verstaan had gegeven, dat wanneer deze order werd genegeerd, 'hij dan wist wat hij doen moest'.⁴ De stadsregering zag geen andere mogelijkheid dan aan deze opvattingen, 'uit deference' voor de Staten Generaal, gevolg te geven, al was het met de aantekening dat dit geen implicaties voor de rechten van stad en schutterijen

zou hebben. De schutters werden verzocht 'met stilheid te berusten, terwijl de magistraat niet zal afzyn het regt van de stad en van de schutterijen op de best doenlijkste wijze te handhaven'. Dit laatste zou moeten blijken uit een protest dat namens de stad bij de Staten-Generaal ingediend zou worden. Ook besloot het stadsbestuur haar standpunt door middel van een publicatie aan de bevolking bekend te maken.

De inhoud daarvan was voor geen misverstand vatbaar. Er werd gememoreerd dat de wacht ter gelegenheid van de verjaardag van de Prins nota bene een idee van het militaire gezag zelf was geweest. De stadsregering was ook daarom 'zeer gevoelig' getroffen door het verbod. Sterker, men was van mening dat zowel de magistraat als de schutterijen hierdoor 'in hun recht niet weinig worde verkort en van het Gouvernement Militair ... afhankelijk gemaakt'. De raadzaamheid gebod echter zich niet tegen het verbod te verzetten, omdat 'anders, in cas van militaire oppositie de goede en loflijke Burgers en Ingezetenen veelligt aan ongelukken zouden kunnen worden blootgesteld'. De magistraat dacht, met andere woorden, niet lichtvaardig over de stemming onder de gezagsdragers en hun lansknachten. Daarom werd iedereen uitdrukkelijk gemaand zich 'als stille en vreedzame Burgers' te gedragen.⁵

Deze ontwikkelingen waren koren op de molen van de Vaderlandsche Sociëteit, die op 8 maart bijeen kwam, eveneens in buitengewone vergadering. Daar werd besloten om het gebeurde bekend te maken aan alle gewapende genootschappen en vaderlandse sociëteiten in het land, met het verzoek om bij hun 'regenten en representanten' invloed uit te oefenen 'tot bewaring en onderhouding van de rechten dezer stad en schutterijen'. Dit besluit werd in driehonderd exemplaren gedrukt.⁶ De schutterijen zelf waren door het stadsbestuur gevraagd een memorie betreffende

hun rechten te leveren, waartoe de krijgsraad een onderzoek naar de privileges in de schutterij-archieven had gelast.⁷ Dit onderzoek resulteerde in een 53 bladzijden lange verhandeling, die moest aantonen dat het gezag over de schutterijen altijd en uitsluitend bij de stadsregering had berust en dat er voor het door de commandant uitgevaardigde verbod op de wacht bij het stadhuis geen enkele wettelijke grond bestond.⁸

Het verbod was niet slechts een incident, maar luidde in Den Bosch, mede tegen de achtergrond van de toegenomen spanningen in het gehele land, een intensivering

Leden van exercitiegenootschappen paradeerden in fraaie uniformen. De afgebeelde patriot oefende in de wapenhandel in Heusden. De tekening staat in de Afbeeldingen der Monteerings van de gewapende Schutterye en Burgercorpsen in Nederland. (Amsterdam 1789).

De lidmaatschapskaart van L. van Amelsvoort. In de patriottische Vaderlandsche Sociëteit werd het wee onder de oranjevingelandij besproken. (Foto Stadsarchief stamboeknr. 6861).

van de plaatselijke politiek in. Op twee april wees de Vaderlandsche Sociëteit vier commissarissen aan die opdracht hadden te onderzoeken of de stadskas ontlast zou kunnen worden van de jaarlijkse douceur aan de gouverneur, commandant en groot-majoor van het garnizoen.⁹ Met deze 'vereringen' in de vorm van een geldbedrag was ruim 2.000 gulden gemoeid.¹⁰ Dit voorstel hield evident verband met de omstreden positie van de garnizoensleiding in de stad. Het rekwest dat de exercerende leden in april indienden, moet uit dezelfde omstandigheid verklaard worden.

Exercitieterrein

De gecommiteerden van de exercerende leden hadden in januari 1787 aan de magistraat toestemming gevraagd om hun oefeningen in het komende seizoen te

mogen hervatten en aangekondigd dat zij aan de Raad van State zouden verzoeken om toestemming voor exercities op een militair terrein, omdat de bogaarden van de schutterijen niet langer voor hun oefeningen geschikt geacht werden.¹¹ Het stadsbestuur stond hervatting van de oefeningen toe en ondersteunde het verzoek bij de Raad van State.¹² Dat verzoek werd echter zonder opgaaf van redenen afgewezen. Nu verzochten de gecommiteerden de beschikking over een stuk grond dat eigendom was van de stad. De paradeplaats, terzijde van de Sint-Janskerk leek bij uitstek geschikt voor het beoogde doel. De exercerende leden wilden het graag tot hun beschikking hebben, aangezien het slechts tijdens de ochtenden door de militairen als exercitieterrein gebruikt werd.¹³

Met dat verzoek prikten de exercerende leden - al dan niet bewust - midden in een politiek wespennest. De Parade was onderdeel van het vroegere beginnhof van de stad en de eigendom ervan was omstreden. Sedert 1629 maakten zowel de

Een illustratie behorende bij het Wetboekje voor de kleine schutterijen (in de Verenigde Nederlanden (Amsterdam z.j.). In dit boekje werd de wapenhandel door de burgerij als een noodzakelijk onderdeel van de opvoeding tot 'republikein' benadrukt. (Provinciale Bibliotheek Friesland, collectie J.H. Swildens).

stad als de Raad van State, de laatste namens de generaliteit, aanspraak op het terrein. In 1721 was overeengekomen dat het bestemmingsrecht bij de stad zou berusten. Sedert 1749 waren militaire oefeningen, die voorheen op de Markt plaatsvonden en daar veel overlast aan de handel bezorgden, naar de Parade overgeplaatst. Het stadsbestuur was derhalve bevoegd om de Parade aan de exercerende leden beschikbaar te stellen, maar een aanvaring met de commandant was dan onvermijdelijk. Goede raad was duur. Het stadsbestuur probeerde tussen de twee partijen door te laveren. Zij overwoog dat de 'lust tot exerceren thands zoo algemeen hier te lande is, dat men er van kan zeggen dat ze is geworden nationaal en zelfs karakteristiek'. Overal werd er geoefend, vaak onder aanmoediging van de plaatselijke autoriteiten. In Den

Bosch hadden de officieren van de schutterij - lees: de stadsbestuurders zelf - de exercities eveneens aangemoedigd en 'zoodanigen lust nu hier tegen te gaan of uit te blussen, zou met een goede en voorzigtige staatkunde niet wel overeen te brengen zijn'. Men had het voorgaande jaar ook kunnen constateren dat de exercities steeds rustig en in goede harmonie verlopen waren. Bovendien wist ieder dat de schutterijen zonder oefening 'tot niet vervallen'. En dat was weer bezwaarlijk omdat de schutterijen nuttige diensten aan de stad verleenden. De exercities waren echter meer dan eens door het militair gouvernement 'gestremt', hetgeen 'eene verregaande murmureering en sensatie bij de braave burgerije [heeft] verwekt en dezelve houdt notoir haar oog en hoope nu gevestigd op eene regeering die aan haar hulpe heeft toegezegd'; een afwijzing van het rekwest zou de indruk wekken dat de regering 'het met den wapenhandel niet wel voorheeft'. Men had dus niet veel keus. Het viel echter te voorzien dat de commandant niet akkoord zou gaan met een gedeeld gebruik van de Parade." Alvorens een dergelijk besluit te nemen, hoopte de regering echter dat een bij de Raad van State in te dienen protest tegen de afwijzing van het oorspronkelijke verzoek alsnog succes zou hebben." De exercerende leden waren echter niet van zins daarop te wachten. Op 14 mei, nadat de vergadering van de schepenen juist was afgelopen, kwam een boodschapper van het militair gouvernement melden dat men daar had vernomen dat die middag op de Parade door de exercerende leden geoefend zou worden. De commandant liet medelen dat hij deze nieuwigheid niet zou gedogen. Op verzoek van de president-schepenen bevestigde de commandant even later schriftelijk dat hij zich tegen die exercities op de Parade zou verzetten, ook al omdat ze strijdig waren met de resolutie van de Raad van State. Ook toen duidelijk werd dat de commandant

zich op een onjuist gerucht had gebaseerd, volhardde hij in zijn opstelling en deelde hij mee 'in de tegenswoordige omstandigheden' voorzorgsmaatregelen te zullen nemen.¹⁶

Confrontatie

Evenals dat in maart het geval was geweest, maakte ook nu de onverzoenlijke houding van de garnizoensleiding de zaken er niet eenvoudiger op. Reeds de volgende dag presenteerden 139 exercerende leden wederom een rekwest. De exercerende leden van de vier schutterijen beklemtoonden dat zij in maart geen problemen gemaakt hadden toen de burgerwacht verboden werd. Men had echter

Bossche burgers worden van hun goed beroofd door soldaten. Een potloodtekening van een anonieme meneer of mevrouw. (Katholieke Universiteit Brabant).

toch in redelijkheid mogen verwachten, dat de stadsregering vervolgens behulpzaam zou zijn bij de pogingen om de schutterijen 'uit derzelver diep verval op te beuren', opdat, wanneer de nood dat mocht vereisen, deze 'ter beveiliging van de stad en derzelver goede ingezetenen met eenige vrugt' gebruikt konden worden. Het besluit van de regering om eerst nog te proberen de afwijzing van de Raad van State weer ongedaan te maken, was in feite niets anders dan 'een ontzegging' van het verzoek der rekwestranten. Waarschijnlijk zou de Raad van State zo lang talmen met een besluit, dat er dit jaar geen exercities meer zouden kunnen plaatsvinden. Bovendien, zo betoogden de exercerende leden, werd door het besluit van de stadsregering 'het notoir regt en eigendom van de stad en dus van de gezamenlijke burgerije op de paradeplaats alhier' in twijfel gesteld. Tevens onderwierp men

L Y S T V A N D E H U I Z E N ,

DIE GEPLUNDERT EN DIE DE GLAZEN
INGESLAGEN ZYN,

B L O K V A N D E M A R K T .

No. EIGENAARS. BEWOONDERS.

1	Dr. Deckers	dezelve	Glazen ingeslagen.
2	D. v. Gendren	dezelve	— ingeslagen en gedeeltelyk gepl.
6	J. v. Meuwissen	dezelve	— ingeslagen.
7		J. Bultius	— ingeslagen.
8	Wed. Habraen	dezelve	— ingeslagen en veel geplundert.
9	T. S. van Breugel	dezelve	— ingeslagen en veel geplundert.
10	G. Brindeaald	dezelve	— ingeslagen.
11	Wed. Wynahals	dezelve	zeer weinig geplundert.
12	G. Sterk	dezelve	Glazen ingeslagen en veel geplund.
13	G. Posters	W. Randharr	— ingeslagen en zeer veel geplund.
15	J. Kippinx	dezelve	— ingeslagen en weinig geplund.
16		ledig	— ingeslagen en beschadigd.
17	I. Faquier	dezelve (den	— ingeslagen.
18	H. Koppelaar	Wed. M. v. d. Hey	weinig Glazen ingeslagen.
23	Potters	Sitskoorn	Glazen ingeslagen en weinig gepl.
56	W. Kuitan	dezelve (Beugen	— ingeslagen.
60	de Stad	de Dogter van v.	— ingeslagen en heel geplundert;
58	P. van Beugen	P. van Beugen	— ingeslagen en heel geplundert.
61	Wed. v. Beugen	A. Bolzius	— ingeslagen.
70	P. Kelderman	van Eyden	— ingeslagen.
71	Permittier	dezelve	— ingeslagen.
72	G. v. Lanflob	dezelve	— ingeslagen en veel geplundert.
74	G. v. d. Heyden	dezelve	— ingeslagen.
76	Sara Jakob	Wed. Hyle	— ingesl. en gedeeltelyk geplund.

A 3 G. 2

In meer steden, waaronder Amsterdam en Middelburg werd geplundert. Het aantal huizen dat in Den Bosch doelwit was spande de kroon: 872! De eerste bladzijde van een boekje vol geplunderde huizen dat door boekhandel Vieweg werd gedrukt en uitgegeven.

zich op deze manier stilzwijgend aan de gewraakte resolutie van de Raad van State van 5 maart, waarin verboden werd om burgers onder de wapens te laten komen zonder voorafgaande toestemming van het militair gezag, 'eene resolutie zoo[wel] hoonende voor het gezag van U Ed. W. Achth. [de regenten], als beledigende voor eene weldenkende en van het gouvernement militair independente burgerij'. Men kon zich voorstellen, zo verklaarde het rekwest, dat het besluit van de regering was ingegeven door oprechte bezorgdheid over de gevolgen, daar waar te voorzien viel dat de toewijzing van de

Parade aan de exerceerende leden op verzet van de militairen zou stuiten, hetgeen dan weer moest leiden tot 'eene feitelijke defentie [door de exerceerende leden] en dus tot het plengen van burgerbloed'. Geheel in stijl en volgens de tradities van de schutterij verklaarden de exerceerende leden, dat 'zij bereid zijn om de stad en derzelver voorrechten op alle mogelijke wijze te verdedigen, zelfs ... met verlies van hun bloed en leven'. Maar men zag het zinloze wel in van een gewapend conflict met 'bezoldigde krijgsknechten' en beloofde derhalve een eventueel optreden van het garnizoen 'bedaard en met lijdzaamheid' tegemoet te zullen treden. Voor het overige meenden zij echter dat, 'zij beneffens hunnen verdere medeburgers gewillig hunne schattingen en lasten opbrengen, ... zij beneffens de verdere leeden van de schutterijen altoos blijk hebben gegeven van hunne verkleefdheid aan hunne wettige regenten en ... meenen getoond te hebben dat zij niets anders bedoelen dan ... mede te werken tot het bewaaren van de rust, veiligheid en goede ordre binnen deeze stad'. Kortom, dat zij zich als goede burgers gedragen hadden, en toch ten minste van hun wettig recht van rekwesteren gebruik mochten maken en aandringen op 'de handhaving der burgerlijke rechten en voorrechten' tegenover de militairen.¹⁷

Compromis

Een nieuwe raadscommissie mocht op zoek naar een compromis. Overwogen werd dat er reeds een positief advies lag over de toewijzing van een exercitieterrein aan de exerceerende leden. Ook de tegenwerping dat het wachten op de toestemming van de Raad van State voor het gebruik van de Parade wel eens heel lang zou kunnen duren, was alleszins redelijk. De te verwachten oppositie van de militairen verhinderde voorlopig het gebruik van de Parade. Dus stelde de commissie voor om de rekwestranten toe te staan een

Bij het oproer van 1787 sneeft een plunderende soldaat. De ellende in de stad was groot. In vele huizen was geen ruit meer heel. (Gravure van J. Buys, 1797; foto Stadsarchief stamboeknr. 97).

‘ruime tuin’ te huren, een gebaar waarmee de regering overduidelijk blij zou geven van ‘waare welmeenendheid om hunnen exercitiehandel te bevorderen’. Tegelijkertijd zou bij het militair gouvernement uitdrukkelijk geprotesteerd moeten worden tegen de interventies in de aangelegenheden van de burgerij en de aanspraak op volledige zeggenschap van het stadsbestuur over de bestemming van de Parade

bevestigd moeten worden. De regering besloot zelfs nog een stap verder te gaan en een ‘bequame exercitieplaats’ op kosten van de stadskas te huren.¹⁸

Al was het dan niet de Parade geworden, de exerceerders leden smaakten toch het genoegen van een onmiskenbare politieke overwinning, die er vooral in bestond dat het stadsbestuur zich ondubbelzinnig had verenigd met de exercities. Zij hadden dus alle reden om de schepenen uitvoerig te komen bedanken, waarbij zij ook nog eens uitdrukkelijk kenbaar maakten bereid te zijn om de wapenen waarmee zij nu konden oefenen, ingeval van nood ‘ten dienste van het vaderland in ‘t gemeen en deez stad in ‘t bijzonder te gebruiken’.¹⁹ De schermutselingen rond het exercitieterrein hadden aldus het politieke lot van burgers en regenten steviger dan voorheen aan elkaar geklonken en dat was voor een belangrijk deel te danken aan een gezamenlijke afkeer van de militairen, een afkeer die gemengd was met vrees voor de brute macht die het garnizoen zou kunnen ontplooiën en waarvan alle betrokkenen zich volstrekt bewust bleken te zijn. De uitdrukkelijke verklaring van de exerceerders leden dat zij geen partij waren voor beroepssoldaten, markeerde haar-scherp de grens tussen de rituelen van een politiek geïnspireerde burgermilitie en de werkelijkheid van het professionele krijgsgedrijf in de late achttiende eeuw.²⁰

De burgerij van Den Bosch koesterde daaromtrent geen illusies. Toch lagen de politieke krachtsverhoudingen in deze maanden veeleer omgekeerd: de legerleiding probeerde alle onnodige aanstoot te vermijden.

‘Orange blixems’

Dat was evenwel niet eenvoudig, want het garnizoen was hooguit officieel een neutrale instantie in de stad. Alles wijst erop dat de Orangistische zaak, die in Den Bosch niet door een uitgekristalliseerde groep binnen de burgerij of de elite ge-

dragen lijkt te zijn, bij de krijgsmacht veel aanhang had. Op 8 maart, de verjaardag van de stadhouder, was er al een opstootje geweest voor het huis van pensionaris Martini, die bekend stond als een felle Patriot. Enkele artilleristen hadden vroeg in de middag lawaai gemaakt voor zijn deur, onder het uitroepen van 'Orange boven, hier wonen dondersche Patriotten'. De commandant had later die dag laten weten dat twee betrokkenen in hechtenis genomen waren.²¹

Begin juli was Johannes Theodorus van Well, kapitein in het 2e regiment Mariniers, met verlof in de stad gearriveerd, vanuit Nijmegen. Van Well droeg, zoals het gehele Nijmeegse garnizoen, een Oranje-kokarde op zijn hoed en een oranje kwast aan zijn degen. Toen hij zich bij commandant Douglas meldde, ried deze hem aan de kokarde onmiddellijk af te nemen, 'om niet aan de kwaedaardigheid van 't gemeen bloot gesteld te zijn'. Even later arriveerden ook twee andere officieren uit Nijmegen, die hetzelfde advies kregen. Het kwaad was echter al geschied: voor het commandement had zich een 'grootte menigte volk' verzameld, 'met geheele manden met steenen bij zig'. Toen Van Well, die dacht zonder kokarde wel ongezien weg te kunnen komen, het gebouw verliet, werd hij direct van alle kanten uitgescholden en met stenen bekogeld, zodat hij zich genoopt voelde zijn pistool te trekken. Zijn verzoek om assistentie leidde er slechts toe dat president-schepen Bisdom hem naar huis wilde begeleiden, terwijl hij onderweg 'de vergaederde meenigte terughield van verdere hostiliteiten, hun belovende dat zulks dragen van Orange nooijt meer gebeuren zoude'. Desondanks bleef men voor het huis van Van Well lawaai maken en werd er gedurig bedreigd met plundering, hetgeen slechts door het plaatsen van een wachtpost voorkomen kon worden. Van Well vertrok de volgende dag spoorslags naar Amersfoort, om het voorgevallene

aan de aldaar verblijf houdende stadhouder te gaan rapporteren.²²

Aan het eind van de maand vond een vergelijkbaar voorval plaats, toen omstreeks tien uur 's avonds drie constabels terugliepen naar hun kazerne, terwijl zij luidkeels zongen 'Al buijgt de stam / al kraekt het riet / evenwel treurt Orange niet'. Toen zij het huis van Cathrien van Weerden in de Hinthamerstraat passeerden, sloeg deze alarm: 'Jongens, vat steenen op, hier legt een heelen hoop, en smijt die verdoemde honden' en 'gooit die Orange blixems dood'. Daarop kwam haar man, Piet Makkelenberg, 'inwonend burger en mr. schoenmaker alhier', aangerend met verscheidene burens, allen ambachtslieden, die onmiddellijk aan de uitnodiging gevolg gaven en een regen van stenen deden neerkomen op de drie militairen, die naar de St.-Jacobsbarakken vluchtten, achtervolgd door 'een menigte borgers al smijtende met steenen'. Pas na een uur was de rust bij de kazerne hersteld.²³ De spanningen waren daarmee echter nog niet uit de lucht, getuige ook het feit dat de schepenen bemerkten hadden dat in deze zelfde julimaand bij de loodgieters 'grootte kwantiteiten kogels, zoo grootte als kleine' besteld en gekocht werden.²⁴ Het leek de stadsregering 'wegens de tegenwoordige tijdsomstandigheden' dan ook onverstandig wanneer de jaarlijkse parade van de Jonge Schuts doorgang zou vinden. Om dezelfde reden werd de kermis die traditiegetrouw plaatsvond vanaf de tweede zondag in augustus, eveneens afgelast.²⁵ Deze afgelastingen vormden, achteraf bezien, de inleiding tot een algehele omwenteling van zaken. Half september trokken de Pruisische troepen het land binnen, om de stadhouder uit zijn benarde politieke situatie te helpen bevrijden. De 21e sloot in Den Bosch de Vaderlandsche Sociëteit haar deuren. Op 3 oktober bepaalden de Staten-Generaal dat alle exercitiegenootschappen in Brabant ontwapend moesten worden. De uitvoering

van dat besluit liet in Den Bosch echter lang op zich wachten. De exercerende leden hielden bij hoog en bij laag vol dat het besluit hen niet aanging, omdat zij geen exercitiegenootschap vormden, maar hun oefeningen in het kader van de gewone schutterij hadden ondernomen. Op 3 november weigerden zij nog eens uitdrukkelijk hun wapens in te leveren. Enkele dagen later sloeg het garnizoen aan het muiten.²⁶ ■

(Dit is een voorpublicatie uit Maarten Prak, *Republikeinse veelheid, democratische enkelvoud. Sociale verandering in het Revolutietijdvak: Den Bosch 1770-1820*, dat een dezer dagen verschijnt bij Uitgeverij SUN in Nijmegen).

Noten

1. Vgl. Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage, Raad van State (1.01.19), 1901, memorie van verscheidene schepenen, gezworenen en raden Ht, 1791.
2. GAHt, Bossche schuttersgilden, 28, notulen Jonge Schuts, 13 mrt. 1787.
3. GAHt, A160, resoluties, 6 mrt. 1787, fol. 89v-91v.
4. Dit was althans de versie van pensionaris Martini, een week na de gebeurtenissen: *ibidem*, 14 mrt. 1787, fol. 104r-106v.
5. Idem, 7 mrt. 1787, fol. 92v-96v.
6. ARA, Staten Generaal (1.01.08), 12653, notulen Vad. Soc., 8 en 15 mrt. 1787.
7. GAHt, Bossche schuttersgilden, 28, notulen Jonge Schuts, 13 mrt. 1787.
8. GAHt, Bossche schuttersgilden, 66a, Memorie ter adstruatie van het recht der schutterijen, 1787. Dit stuk moet gereed zijn gekomen voor 2 juni 1787, toen de bogaardmeester van de Jonge Schuts toestemming kreeg om het manuscript - de Memorie is nimmer in druk verschenen - op kosten van deze schutterij te laten kopiëren: idem, 28, notulen Jonge Schuts, 2 juni 1787.
9. ARA, Staten Generaal (1.01.08), 12653, notulen Vad. Soc., 2 april 1787.
10. GAHt, A143, resoluties, 1 sept. 1770, fol. 326v-327r vermeldt over 1769 voor de gouverneur f1500, voor de commandant f630 en voor de groot-majoor f150.
11. GAHt, A314, brieven en rapporten, 17 jan. 1787.
12. GAHt, A160, resoluties, 31 jan. 1787, fol. 32r; A314, brieven en rapporten, 31 jan. 1787.
13. GAHt, A314, brieven en rapporten, 25 april 1787.
14. GAHt, A160, resoluties, 9 mei 1787, fol. 170r-175v.
15. *Ibidem*.
16. Idem, 16 mei 1787, fol. 191v-192v.
17. GAHt, A314, brieven en rapporten, 16 mei 1787.
18. GAHt, A160, resoluties, 18 mei 1787, fol. 200v-203v.
19. Idem, 4 juli 1787, fol. 256r.
20. Vgl. ook H.L. Zwitzer, 'De militaire dimensie van de patriottenbeweging', in: F. Grijzenhout, W.W. Mijnhardt, N.C.F. van Sas (red.), *Voor Vaderland en Vrijheid*. (Amsterdam 1987), 27-51; S.R.E. Klein, *Patriots republikanisme*. (Amsterdam 1995), hfdst. 5: Burgersoldaten en soldaatburgers. Over ontwikkelingen in de Europese oorlogvoering; Frank Tallett, *War and society in early modern Europe, 1495-1715* (London 1992).
21. Idem, 14 mrt. 1787, fol. 104r-106v.
22. Rijksarchief Noord-Brabant, Raad van Brabant, 447, dossier 300, verklaring van J.F. van Well te Amersfoort 8 juli 1787, H.A. van Adrichem aan NN Ht. 7 juli 1787 (met dank aan Tiny Romme).
23. RANBr, Raad van Brabant, 447, dossier 300, remonstrantie van waarnemend hoog-schout mr. Carel Jan Bisdom, ongedateerd; verklaring der drie constabels, 2 aug. 1787. (In de verklaringen wordt de betrokkenheid gemeld van Piet Makkelenberg, mr. schoenmaker, Claes Makkelenberg, mr. smid, Matthijs Redeker, sajelman en wolspinner, Hendrikus Spelthaan, mr. schrijnwerker en Salomon, zilversmid. Nicolaes Makkelenberg was lid van de Vaderlandse Sociëteit en ondertekende verscheidene Patriotse rekestten, Spelthaan behoorde tot de exercerende leden).
24. GAHt, A160, resoluties, 13 juli 1787, fol. 297r.
25. Idem, 19 juli 1787, fol. 306v-307r.
26. Verslag van deze muiterij in Coen Free (ed.), *De verschriklijke plundering te 'sBosch. Voorgevallen den 8., 9. en 10. November in den Jaare 1787* ('s-Hertogenboek dl 3) ('s-Hertogenbosch 1787).